

3.
4.

9.

**ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ ДЕРЖАВ ЧЕТВЕРНОГО СОЮЗУ З УКРАЇНОЮ
В 1918 РОЦІ: СПРОБА ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ОСМИСЛЕННЯ
ECONOMIC RELATIONSHIP BETWEEN THE STATES OF QUADRUPLE ALLIANCE
AND UKRAINE IN 1918: AN ATTEMPT OF APPROACH FROM THE POINT
OF LEGAL HISTORY**

Макарчук А.В.,
*молодший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

Розглядаються питання підготовки та правового оформлення домовленостей урядів Української Народної Республіки та Української Держави із Німеччиною та Австро-Угорщиною, спрямованих на врегулювання економічних відносин між сторонами протягом 1918 р.

Ключові слова: УНР, Четверний союз, Брестський мир, економічні угоди, експорт продовольчих товарів.

Рассматриваются вопросы подготовки и юридического оформления договоренностей правительств Украинской Народной Республики и Украинского Государства с Германией и Австро-Венгрией, направленных на урегулирование экономических взаимоотношений между сторонами на протяжении 1918 г.

Ключевые слова: УНР, Четверной союз, Брестский мир, экономические договора, экспорт продовольствия.

The issue of development and legal setting of arrangements of governments of Ukrainian People Republic, Ukrainian State with ones of Germany and Austria-Hungary aimed on implementation of economic interaction between the parties in 1918 is considered.

Key words: UPR, Quadruple Alliance, Peace treaty of Brest-Litovsk, economical treaties, export of supplies.

Ключовим предметом «післябрестських» взаємин Німеччини та Австро-Угорщини з урядами УНР та Гетьманату були економічні питання. Брестський мир, що отримав в широких колах назву «хлібного», заклав осно-

ви економічного співробітництва між державами. Господарський інтерес належало задовольнити, передусім, шляхом обміну надлишками продукції[1].

Дослідженню питань економічних відносин між Чет-

верним союзом та Україною присвячено немало праць вітчизняних науковців. Відзначимо, зокрема, розвідки І.Б. Дацьківа[2], П.П. Пригуляка[3], П.І. Барвінської[4]. Так чи інакше це питання неодмінно зачіпається в більшості фундаментальних праць з історії української революції 1917–1921 рр., насамперед у ґрунтовних дослідженнях її сучасника й активного учасника Д.І. Дорошенка[5]. Не намагаючись здійснити всеосяжне висвітлення проблем господарської взаємодії сторін, маємо метою охарактеризувати правові аспекти становлення та розвитку економічної співпраці України з державами Четверного союзу.

Статтею VII Брестського мирного договору встановлювалось зобов'язання сторін негайно налагодити господарські зносини для обміну товарами та врегулювалися принципові засади цих зносин, якими слід було керуватися до укладення окремого торговельного договору. Зокрема, негайно після підписання мирного договору мала бути утворена комісія для складання переліку та кількості товарів для обміну і визначення цін на ці товари. Тут же визначалися курс української валюти стосовно німецької марки, австрійської крони, та царських російських рублів. УНР, з певними винятками, зазначеними безпосередньо в тексті статті, домовилася керуватися у відносинах з Німеччиною положеннями російсько-німецького договору про торгівлю та мореплавство 1894 і 1904 рр., у відносинах з Австро-Угорщиною – положеннями аналогічного російсько-австро-угорського договору 1906 р., а у відносинах з Болгарією і Туреччиною сторони мали забезпечити один одному режим найбільшого сприяння. Особлива увага приділялася митним і тарифним питанням, а у відносинах з Німеччиною – ще й окремим питанням захисту прав на твори літератури, мистецтва, фотографії і товарні знаки.

Зазначимо, що уже вдень 27 січня (9 лютого) 1918 р. до цієї статті за згодою сторін було внесено поправку, згідно з якою економічні відносини сторін чиняться у двосторонньому порядку, незалежно від інших учасників даного договору. Це, на нашу думку, переконливо свідчить про домінуюче значення в даному договорі саме економічних аспектів[6].

Утім, Німеччина та Австро-Угорщина почали обговорення механізмів реалізації економічного потенціалу майбутнього мирного договору ще до його підписання. Так 4 лютого 1918 р. в Берліні було вирішено, що українське зерно має бути поділене між союзниками порівну[7]. 21 лютого укладено ряд австро-німецьких домовленостей стосовно розподілу інших видів продовольства.

Ці угоди мали прелімінарний характер і зрештою були переглянуті із підписанням україно-австро-німецького торговельного договору 23 квітня 1918 р. Зупинимось лише на двох моментах. По-перше, закупівля зерна мала здійснюватись виключно австро-німецькими економічними установами, що виникли у ході війни або ж спеціально створювалися з цією метою. По-друге, становить інтерес розподіл квот, оскільки він дає змогу оцінити «внесок» союзників у економічну експлуатацію УНР. Отже, продовольство та товари між Австро-Угорщиною та Німеччиною мали розподілятися у такій пропорції: вівна – 38:62, льон – 45:55, шовк – 1:2, вироби з бавовни – 5:8, мінеральна сировина – 1:2, шкури – 4:7, шкіра та хутро – 2:3, марганець – 1:2 тощо. При цьому Австро-Угорщина мала сплатити 5/12 сумарної вартості усіх імпортованих товарів, а Німеччина, відповідно – 7/12[8].

Напередодні підписання основного договору, 7 лютого (24 січня) 1918 р., представники Австро-Угорщини та УНР уклали секретний протокол[9]. Згідно з цим документом українська сторона стверджувала наявність у неї принаймні 1 млн. тон «надлишку» збіжжя та готовність надати цей «надлишок» державам Четверного

союзу на основі рішення продовольчої комісії. До протоколу, за наполяганням української сторони, було внесено зауваження, що поставка цих продуктів залежатиме від надання державами Четверного союзу еквіваленту в товарах, які потребують «українські продуценти збіжжя», а також надання допомоги у вивезенні продовольства та налагодженні транспортної системи України.

За дослідженням О.О. Курасва, існував також варіант цього протоколу за підписом лише німецького представника Візнера. Тут містилося застереження про можливість ратифікації мирного договору між УНР та державами Четверного союзу лише в разі дотримання вимог, сформульованих у секретному протоколі. Також містилась примітка, що українська сторона не змогла підписати дану копію протоколу «з парламентських причин», але з її змістом ознайомлена і не заперечує проти нього[10].

Для розуміння погоджених сторонами розмірів постачання скористаємось викладками, наведеними Ю.В. Павленком та Ю.О. Храмовим. Напередодні Першої світової війни валовий збір зернових у підросійській Україні становив 1,2 млрд. пудів, тобто приблизно 19 млн тонн. Понад 300 млн. пудів, тобто більше ніж 4,8 млн. тонн зерна, вирощеного в Україні, щорічно поставлялося за кордон. Отже, Центральна Рада зобов'язалась поставити Центральним державам трохи більше 1/5 довоєнних експортних поставок зерна. Безумовно, враховуючи тягар війни, втрати людської сили, тяглової худоби тощо, протягом 1918 р. УНР навряд чи вийшла б на показники 1913 року. Але за нормально організованої мирної праці (а німецько-австро-угорська військова присутність саме й мала забезпечити спокій і стабільність в Україні) зобов'язання щодо поставок зерна не перевищували б третини або, в разі неврожайного літа, половини надлишків[11].

14 березня 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР ухвалила утворити при уряді державну комісію з товарообміну, що мала взяти діяльну участь у виробленні міждержавного комплексу угод, спрямованих на реалізацію економічних аспектів, закладених Ст. VII Брестського миру. До складу комісії увійшли М.В. Порш (голова), С.С. Остапенко, К.А. Мацісвич, І.А. Фещенко-Чопівський, а також інші діячі[12].

Міждержавна продовольча комісія почала роботу 28 березня 1918 р. у Києві. Окрім представників української Державної комісії з товарообміну, до неї увійшли німецькі делегати під головуванням посла А. фон Мума та австро-угорські представники на чолі із послом Й. Форгачем[13]. Впливовими представниками німецької частини економічної комісії були директор крупнівського концерну О. Відфельдт та фінансовий керівник гамбурзького банку «Варбург» К. Мельхіор, які представляли, відповідно, Міністерство національної економіки та Департамент фінансів[14].

Упродовж кінця березня-квітня 1918 р. міждержавна (українсько-німецько-австро-угорська) комісія працювала над виробленням та підписанням ряду договорів стосовно обміну продовольством та сировиною.

Так, було укладено окремі договори із зобов'язанням української сторони поставити Центральним державам 60 млн пудів зерна[15], 400 млн штук яєць[16], 2,75 млн пудів живої худоби[17]. Зі свого боку німецький і австро-угорський уряди зобов'язалися постачати в Україну сільськогосподарські машини та паливо. Усі укладені на цьому етапі домовленості стали невід'ємною частиною (додатками) підсумкового економічного Договору між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною, укладеного 23 квітня 1918 р. [18].

Звернемо особливу увагу на два договори, розроблені комісією у квітні 1918 р. Перший документ[19], підписаний 8 квітня, є правовстановлюючим актом для улаштування Господарської централі – органу, на який

покладалося завдання збору продовольства та сировини з метою виконання економічних домовленостей держав. За статтею 2 договору Господарська централь мала отримувати обумовлене продовольство у органів Міністерства продовольчих справ, сплачувати за них Міністерству та погоджувати із ним план перевезення та експортування вказаного продовольства. На Централь покладалося також завдання розв'язання непорозумінь, що могли виникнути при вивозі, а також контроль за самим процесом та ведення статистичної звітності.

Зауважимо, що хоч стаття 2 і встановлювала, що Господарська централь отримуватиме товари у Міністерства харчових справ (отже, саме МХС буде займатися їх збором), сторони, схоже, розуміли проблему відсутності в деяких місцевостях відповідних органів українського уряду, і тому передбачили можливість здійснення закупок через комісіонерів Господарської централі. При цьому встановлювалося, що: «Район закупки комісіонера обмежений; Підкомісіонери назначаються виключно з місцевих; Комісіонерам видаються посвідчення Міністерством харчових справ по пропозиції Господарської Централі; Підкомісіонери працюють під контролем Міністерства Харчових Справ, та мають бути ним в праці своїй піддержані; Як тільки на якійсь території відновлюється дія Міністерства Харчових Справ, дія комісіонерів тут же припиняється» [20]. Тим самим констатуємо, що Міністерство харчових справ відіграло формально головну роль у питанні забезпечення виконання господарських зобов'язань.

20 квітня 1918 р. представники УНР, Німеччини та Австро-Угорщини уклали «Угоду про формальності при вивозі», якою встановлювався дозвіл на вільний експорт певного виду продовольства з моменту укладення угоди щодо цього виду. Українська сторона брала на себе зобов'язання повідомити про це митні органи. Про кількість та вид вивезених товарів Німеччина та Австро-Угорщина мали повідомляти Міністерство продовольства, яке лише порівнювало ці дані із доповідями українських митних та прикордонних органів. Для експорту інших груп товарів все ж належало отримувати дозвіл Державної торгової палати[21].

Схоже, саме на підставі цієї домовленості 24 квітня 1918 р. німецьке командування заборонило українським прикордонникам проводити перевірку вантажів, що відбували до Німеччини[22].

Що ж до обмеження безконтрольного експорту інших товарів позиція української сторони залишалась твердою. 9 квітня 1918 р. голова Ради Народних Міністрів В.О. Голубович підписав Наказ № 47, в якому встановив, що вивіз за кордон УНР вовни, олій, мішків та коней без отримання безпосередньої згоди урядових інституцій забороняється. Прем'єр зобов'язав комісарів Міністерства торгу і промисловості, а також усіх урядових осіб та державні інституції пильно стежити за дотриманням цього Наказу[23]. 17 квітня В.О. Голубовичем було підписано аналогічний Наказ № 125 щодо вивозу волокнистих товарів.

Цікавою є ситуація, що демонструє погляди урядовців РНМ на практику правозастосування, а зокрема, на принцип зворотної дії у часі нормативно-правового акта. Так, уже 10 квітня 1918 р., тобто на наступний день після видання Наказу № 47, міністр торгу і промисловості І.А. Фещенко-Чопівський звертався то керівника МЗС, описуючи як dokonаний факт реквізицію австрійцями в порту Одеси в пакгаузі Руського для зовнішнього торгу Банку 560 000 мішків. Вочевидь, з огляду на слабку комунікацію із Одесою дана подія відбулась значно раніше видання Наказу № 47. Утім, міністр торгу і промисловості просив М.М. Любинського апелювати до представників Австро-Угорщини на підставі цього акта про повернення зазначеного майна[24].

Державний переворот П.П. Скоропадського вніс певні зміни у торгівельні стосунки з державами Четверного союзу. З одного боку, військова залежність від союзників нікуди не зникла і навіть посилилася. З іншого, гетьманський уряд почав налагоджувати стосунки й з іншими суб'єктами міжнародного права (зокрема, радянською Росією), відтак, відкрилися нові перспективи міждержавної торгівлі, де українське продовольство відіграло провідну роль.

Робота над проектом нового економічного договору між Українською державою та Німеччиною й Австро-Угорщиною розпочалася наприкінці літа 1918 р. Українськими представниками, які брали участь у його розробленні, стали міністр торгівлі і промисловості С.М. Гутник, міністр харчових справ С.М. Гербель, В.П. Тимошенко, І. Шафаренко, А.В. Лукашевич. Інтереси Центральних держав, як і в переговорах із попереднім урядом, представляли глави дипломатичних місій – А. фон Мум і Й. Форґач[25].

Підписаний 10 вересня економічний договір мав діяти до 30 червня 1919 р. Згідно з умовами угоди Українська Держава зобов'язувалась експортувати до Німеччини та Австро-Угорщини 35 % зібраного урожаю зернових – 40 млн. пудів до 1 грудня 1918 р. та ще 75 млн. до 1 червня 1919 р. Окрім того, в документі йшлося про вивіз 11 млн. пудів живої худоби, 300 тис. овець, 2 млн пудів птиці, 450 тис. пудів сала, масла і сиру, 2,5 млн. пудів цукру, а також ряду інших продовольчих та сировинних товарів[26]. На усі товари встановлювалися тверді закупівельні ціни.

Договором також визначалося, що Берлінський монетний двір друкуватиме грошові знаки для Української Держави, з яких утримуватиме щомісячно 250 млн. карбованців протягом 1918 р. та по 100 млн. карбованців протягом 1919 р. на утримання на українській території власних військ та для закупівлі товарів, що перебували у вільній торгівлі. Разом із тим Німеччина зобов'язувалась щомісячно відшкодувати українській стороні по 5 млн. німецьких марок та австрійських крон, а також надати вигідні умови для кредитування українського уряду в німецьких банках.

Німеччина та Австро-Угорщина також мали намір поставляти Україні 3 млн. пудів вугілля та 5 тис. тонн нафти щомісячно.

Для оцінки реалізації економічних домовленостей, досягнутих між сторонами, скористаємось даними, що їх наводить П.П. Притуляк. Так, за відомостями німецької залізничної централі, до 29 листопада 1918 р. було вивезено Брестським відділенням залізниці 2024 вагони хліба, 7705 – продовольства, 3404 – сировини; Львівським – відповідно, 2820, 14 565, 778; Чорним морем – 4219, 862, 385; із чорноморських портів – 230, 63. За даними австрійського статс-секретаря продовольчого відділу, до листопада 1918 р. з України в країні Четверного союзу було вивезено: 113 421 т зерна, борошна, бобів, фуражу і насіння, 3 329 403 кг масла, жиру і сала, 1 802 847 кг олії, 1 213 961 кг риби, м'ясних консервів та оселедців, 105 542 голови (46 834 844 кг) рогаатої худоби, 95 976 коней, 2 927 439 кг солонини, 7520 ящиків яєць, 66 809 969 кг цукру, 27 385 095 кг інших продуктів[27].

У висновку відзначимо, що економічний аспект взаємин держав Четверного союзу із урядами УНР та Гетьманату мав неабияку вагу для розвитку зовнішньої і внутрішньої політики сторін. Вироблення правового обґрунтування таких відносин було об'єктом прискіпливої уваги двох міжурядових комісій, що в підсумку виробили комплекс договорів. Окрім власне визначення об'ємів товарообміну, цими договорами регулювались також питання закупівлі продукції на місцях та митного оформлення експортно-імпортних операцій, на що, на жаль, часом не звертають уваги дослідники проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мирний договір між Українською Народною Республікою, з одної, і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, з другої сторони.–К.: Друкарня Р. К. Лубківського, 1918.
2. Дацків І. Б. Зовнішньоекономічні відносини України з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 року // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 53. – С. 81–88.
3. Притуляк П. П. Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 62–72.
4. Барвінська П. І. З історії українсько-німецьких економічних відносин за доби Української Держави (1918 р.) // Наукові праці Миколаївської філії Національного університету «Києво-Могилянська Академія». – Т. VIII. – М., 2000. – С. 93–98.
5. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923: У 2-х т. – Ужгород, 1930.
6. ЦДАВО України – Ф. 2592, оп. 1, спр. 70, арк. 7зв.
7. Федюшин О. С. Украинская революция 1917–1918. / Пер. с англ. – М.: Центрполиграф, 2007 – 334 с.–С. 138.
8. Там же – С. 139.
9. ЦДАВО України – Ф. 2592, оп. 1, спр. 71. – Арк. 2.
10. Кураєв О. О. Політика Німеччини й Австро-Угорщини у Першій світовій війні: український напрямок – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2009. – 454 с. – С. 243.
11. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз). – К.: Манускрипт, 1995. – 264 с. – С. 97.
12. Дацків І. Б. Зазнач. праця – С. 85.
13. Верига В. І. Визвольні змагання в Україні, 1914–1923 рр.: У 2 т. – Т.1 – Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. – 524 с. – С. 247.
14. Федюшин О. С. Указ.соч. – С. 127.
15. ЦДАВО України – Ф. 2592, оп. 1, спр. 71. – Арк. 19.
16. Там само – Арк. 33.
17. Там само – Арк. 45.
18. Там само – Арк.11-14.
19. Там само – Арк. 23.
20. Там само – Арк. 23-24.
21. Там само – Арк. 108.
22. ЦДАВО України – Ф. 2592, оп. 1, спр. 35. – Арк. 31.
23. ЦДАВО України – Ф. 2592, оп. 1, спр. 39. – Арк. 31.
24. Там само – Арк. 40.
25. Дацків І. Б. Зазнач. праця – С. 86.
26. Там само.
27. Притуляк П. П. Зазнач. праця – С. 70.

Т